

ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ РОСЛИН НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ — 80!

У мирний час в економіці України агропромисловий комплекс був досить рентабельною галуззю. Нині вже п'ятий рік іде повномасштабна війна росії проти України і аграрний сектор нашої країни зазнав суттєвих втрат. Але ж статистичні дані розвитку аграрного виробництва як у передвоєнні, так і воєнні роки свідчать про те, що Україна залишається одним із стабільних гарантів продовольчої безпеки у світі. Для подальшого зміцнення аграрного сектору важливого значення набуває покращання його наукового забезпечення.

Фітосанітарний стан агроценозів останнім часом значно погіршується. Значною мірою це пов'язано із потеплінням клімату, що веде до зміни тривалості сезонів року і, відповідно, — розвитку сільськогосподарських культур та сприяє поширенню ареалу шкідників, збудників хвороб, карантинних об'єктів, збільшенню їхньої чисельності та кількості генерацій. Ускладнюють фітосанітарну ситуацію також зміни форм ведення господарства і разом із тим — технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Захист рослин був і залишається невід'ємною складовою технології отримання великих обсягів високоякісної сільськогосподарської продукції та стабільності агроценозів. За недостатнього проведення захисних заходів або повного їх ігнорування недобори врожаю вирощуваних культур від шкідливих організмів в Україні сягають майже третини, а іноді навіть половини й більше від потенційно можливого. Величезну роль у вирішенні проблем щодо захисту рослин і разом із тим по-

О.І. БОРЗИХ,
доктор сільськогосподарських наук,
академік НААН

Г.М. ТКАЛЕНКО,
докторка сільськогосподарських наук

Л.Л. ГАВРИЛЮК,
кандидатка сільськогосподарських наук

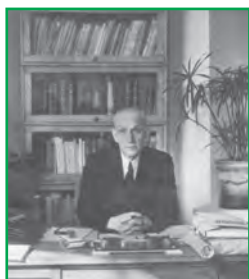
М.В. КРУТЬ,
кандидат біологічних наук

Інститут захисту рослин НААН,
вул. Васильківська, 33, м. Київ,
03022, Україна,
e-mail: plant_prot@ukr.net

кращання фітосанітарного стану агроценозів відіграє Науково-методичний центр із виконання програми наукових досліджень «Захист рослин». Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України, як головна установа цього Центру, нині координує роботу 15-ти установ, що розташовані в різних ґрунтово-кліматичних зонах.

У 1946 р., згідно з рішенням Ради Міністрів СРСР і постанови Президії Академії наук Української РСР (протокол № 9 від 7 червня 1946 р.), на базі трьох лабораторій Інституту зоології АН УРСР було створено Інститут ентомології і фітопатології, завдання якого полягало у вдосконаленні методів захисту рослин та розробленні захисних заходів проти найбільш небезпечних шкідників і хвороб сільськогосподарських культур. У 1956 р. ця установа була реорганізована в Український науково-дослідний інститут захисту рослин, підвідомчий спочатку Українській академії сільськогосподарських наук, згодом — Міністерству сільського господарства УРСР, який набув статусу Республіканського науково-методичного центру із захисту рослин. З січня 1970 р. Інститут став складовою Південного відділення Всесоюзної академії сільськогосподарських наук (ВАСГНІЛ), а з 1992 р. — Української академії

аграрних наук, яка в 2010 р. набула статусу Національної.

Інститут очолювали: академік АН УРСР В.П. Поспелов (1946—1948), члени-кореспонденти АН УРСР Є.В. Зверезомб-Зубовський (1949—1950), В.П. Муравйов (1950—1953), академік АН УРСР В.П. Васильєв (1953—1979), доктор біологічних наук, професор Г.В. Грисенко (1979—1985), академіки НААН М.П. Лісовий (1986—2003), В.П. Федоренко (2003—2011). 3 серпня 2011 р. директором установи є доктор сільськогосподарських наук, академік НААН О.І. Борзих.

На всіх етапах історії своєї діяльності Інститут захисту рослин НААН успішно вирішував важливі завдання, пов'язані з розробленням ефективних заходів захисту сільськогосподарських культур від найбільш небезпечних шкідників та хвороб, зокрема вдосконаленням хімічного методу захисту, розробкою та впровадженням біологічних заходів. Проводилася й нині проводиться величезна робота з наукового забезпечення селекції сільськогосподарських рослин на стійкість проти збудників хвороб та шкідників. Певний час в установі існували проблемні лабораторії по боротьбі з буряковим довгоносом, колорадським жуком, шкідливою черепашкою, пероноспорозом тютюну. Важливими

досягненнями багатопланової наукової роботи колективу Інституту під керівництвом академіка В.П. Васильєва стали теоретичне обґрунтування економічної доцільності застосування інсектицидів для захисту сільськогосподарських культур від шкідників, розроблені економічні пороги шкідливості фітофагів, показники екологічної безпеки хімічного методу за дотримання регламентів застосування пестицидів та теоретичні основи інтегрованого захисту рослин від шкідливих організмів. Виявлено також реальні можливості оптимального застосування різних методів захисту рослин, а саме — організаційно-господарського, агротехнічного, імунологічного, біологічного й хімічного.

Для негайного вирішення важливих та невідкладних проблем в Інституті створювались нові наукові підрозділи. У 1987 р. було організовано лабораторію сільськогосподарської радіології (функціонувала впродовж 15-ти років), 1991 — лабораторію нематології, 1992 — відділ карантину рослин, 2003 — лабораторію гербології, в 2004 р. — лабораторію екологічної генетики рослин та біотехнології. 1992 року в мережу установи увійшли Українська науково-дослідна станція карантину рослин, Дослідна станція карантину винограду і плодівих культур, Закарпатський терито-

ріальний відділ карантину рослин. Співробітниками вищезазначених підрозділів здійснено комплекс наукових досліджень із проблем щодо вдосконалення еколого-безпечних методів захисту сільськогосподарських культур за умов радіоактивного забруднення, контролю чисельності паразитичних фітонематод на польових, овочевих та квітково-декоративних рослинах, удосконалення прийомів захисту польових та овочевих культур від бур'янів. Багато було зроблено для науково-методичного забезпечення служби карантину рослин в Україні. Проводяться наукові дослідження, пов'язані з аналізами колекційного та селекційного матеріалу пшениці, для подальшого використання отриманих результатів за виведення сортів, стійких до збудників хвороб та шкідників.

На різних етапах проведення дослідницьких робіт із вирішення найважливіших питань захисту рослин в установі сформувалися наукові школи: *ентомологія* В.П. Поспелова, М.А. Теленги, З.С. Голов'янка, Д.Ф. Руднева, В.П. Васильєва, Б.А. Арешнікова, В.Г. Доліна, В.А. Саніна, М.П. Дядечка, В.П. Приставка, В.П. Смілянця, М.П. Секуна, С.О. Трибеля, В.П. Федоренка, В.М. Чайки; *фітопатологія* В.П. Муравйова, В.П. Пересипкіна, М.П. Лісового, Г.В. Гри-

сенка, М.М. Кирика, С.В. Ретьмана; *хіміків* Є.С. Косматого; *екотоксикологів* Л.І. Бублик; *нематологів* Д.Д. Сігарьової; *геробологів* О.О. Івашенка; *екологів* О.І. Борзих; *генетиків-біотехнологів* Я.Б. Блюма.

Нині в структуру Інституту захисту рослин НААН входять 10 наукових підрозділів. Інституту підпорядковані Дослідна станція карантину винограду і плодівих культур (м. Одеса), Українська науково-дослідна станція карантину рослин (м. Чернівці) та Державне підприємство «Дослідне господарство «Тахтаулово» (м. Полтава). В установі працює 95 осіб, серед яких 49 — наукового персоналу (з них 7 докторів, зокрема 2 академіки, і 30 кандидатів наук).

У доробку вчених Інституту та його мережі за останніх 10 років — 34 патенти, 3 авторських свідоцтва на сорти рослин та майже 150 наукових розробок, які апробовані та рекомендовані для широкого впровадження у виробництво. За цей період також видано близько 120 книг, серед яких монографії, довідники, брошури, рекомендації, визначники, підручники та посібники для вищих навчальних закладів, опубліковано понад 1600 статей у наукових збірниках, газетах і журналах. До того ж упродовж останніх п'яти років співробітниками було опубліковано 67 статей, що індексуються у міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science Core Collection.

За визначні досягнення в розробці теорії і практики захисту рослин вченим Інституту В.П. Васильєву, М.П. Лісовому, Н.В. Лаппі й В.М. Горалю присуджено Державні премії України в галузі науки і техніки, В.П. Федоренку — премію іме-

ні І.І. Шмальгаузена, Н.О. Козуб — премію ім. В.Я. Юр'єва НАНУ. До того ж В.П. Васильєв, М.П. Лісовий, В.П. Федоренко та Д.Д. Сігарьова мають почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Академіку В.П. Васильєву було присвоєно почесний титул Людина року (1997). В.П. Васильєву, С.О. Трибелю, М.П. Секуну, як видатним діячам у галузі науки, призначались Державні стипендії. З нагоди 100-річчя Національної академії наук України Д.Д. Сігарьова і С.О. Трибель були нагороджені медаллю «Народна шана українським науковцям 1918—2018».

Впродовж 77-річної історії Українського ентомологічного товариства Інститут захисту рослин завжди був і залишається на лідируючих позиціях у цій громадській організації. Керівники та вихідці з Інституту майже весь час її очолювали — це Є.В. Зверезомб-Зубовський, В.П. Васильєв, В.Г. Долін, В.П. Федоренко. Серед віце-президентів Товариства у свій час також були співробітники Інституту А.М. Черній, О.В. Пучков, а нині — О.О. Стригун.

В цілому дана організація сприяє розвитку науки у галузі ентомології й суміжних дисциплін і разом із тим — вирішенню проблем щодо захисту рослин та охорони довкілля.

Інститут захисту рослин НААН підтримує творчі зв'язки з науковими установами й фірмами понад 20-ти країн світу, серед яких Польща, Молдова, Казахстан, Грузія, Угорщина, Чехія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Сербія і Чорногорія, Хорватія, Північна Македонія, Ізраїль й інші. Разом із мережею Інститут виконує також міжнародні проекти.

Інститут готує фахівців через аспірантуру за галуззю знань 20 Аграрні науки та продовольство зі спеціальності 202 Захист і карантин рослин та через докторантуру за галуззю науки 16 Ветеринарні (сільськогосподарські) науки зі спеціальностей 16.00.10 Ентомологія та 06.01.11 — Фітопатологія.

25 квітня 2025 р. Інституту захисту рослин НААН видано сертифікат про акредитацію освітньо-наукової програми «За-

хист і карантин рослин» за спеціальністю 202 Захист і карантин рослин. У зв'язку зі змінами спеціальності 19 червня 2025 р. установі було видано сертифікат про акредитацію ОНП «Захист і карантин рослин» за спеціальністю Н1 Агрономія (рівень вищої освіти — доктор філософії).

Щорічно Інститут організовує курси підвищення кваліфікації працівників агропромислового виробництва, семінари, вебінари, круглі столи, наради, науково-практичні конференції. Співробітники також беруть участь у десятках всеукраїнських та міжнародних конференцій, симпозіумів, з'їздів, круглих столів, Днів поля, засідань Робочих груп, семінарів, вебінарів, нарад, сесій. Наукові досягнення установи демонструються на всеукраїнських та міжнародних спеціалізованих виставках.

У 2023 р. Інститут захисту рослин НААН та Держпродспоживслужба України підписали Меморандум про партнерство та співробітництво у сфері захисту й карантину рослин. Спільна робота Інституту та служби сприятиме зміцненню фітосанітарної безпеки нашої держави.

Підписано також Меморандум про співпрацю Інституту з науковою установою Чехії — Crop research institute (Інститутом рослинництва). Наукові дослідження спрямовано на проведення

порівняльної оцінки фітосанітарного стану зернових колосових культур, ураження насіння пшениці озимої фітопатогенами в умовах України та Чехії.

Крім того, в 2025 р. було підписано меморандуми з торговою компанією Asreagro Global (про міжнародне співробітництво; мета — встановлення рамкових умов співпраці для проведення спільних наукових досліджень, випробування та впровадження інноваційних засобів захисту рослин) та з Інститутом медицини праці ім. Ю.І. Кундієва НАМН України (про партнерство і співробітництво; мета — здійснення наукової співпраці на принципах партнерства, взаємовигоди, ефективності використання інтелектуального та матеріального потенціалу).

Інститут має свої видання категорії Б — науково-виробничий журнал «Карантин і захист рослин» та міжвідомчий тематичний науковий збірник «Фітосанітарна безпека».

9—11 червня 2025 р. Інститут захисту рослин НААН пройшов державну атестацію за науковим напрямом «Аграрно-ветеринарний», і його віднесено до групи Б. Отримав також атестат про акредитацію № 202357 від 07.11.2023 р. терміном до 06.11.2028 р. на відповідність вимогам ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 у сферах:

- біологічна та екологічна оцінка токсичності пестицидів для біооб'єктів;
- фітосанітарна експертиза: мікологічна (у т.ч. ідентифікація збудників фузаріозу), фітогельмінтологічна (у т.ч. ідентифікація нематод, біологічний аналіз золотистої картопляної нематоди);
- визначення посівних якостей насіння сільськогосподарських культур.

Спеціалісти Інституту надають допомогу Державній службі України з безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, агрофірмам, спеціалістам-аграрникам, садівникам-дачникам консультуванням, проведенням науково-дослідних робіт і різних аналізів.

Інститут пропонує послуги, пов'язані з: проведенням оцінки фітосанітарного стану агроценозів; здійсненням ентомологічного та фітопатологічного аналізу посівного та посадкового матеріалу сільськогосподарських культур, аналізу стійкості рослин проти шкідливих організмів; обстеженням сільськогосподарських угідь, розсадників та теплиць на виявлення нематодних хвороб рослин; проведенням консультацій з питань інтегрованого захисту основних сільськогосподарських культур від шкідливих організмів, захисту овочевих та плодових культур за органічного виробництва, захисту гіркокаштана звичайного від каштанової мінуючої молі, розробки та впровадження технології малотоннажного виробництва мікробіологічних препаратів для захисту культур від шкідників та хвороб, контролю якості виробленої продукції та стану агроценозів за критерієм вмісту залишкових кількостей пестицидів; здійсненням аналізів пестицидних препаратів на вміст діючих речовин, аналізу фітосанітарного ризику, аналізу сортової

чистоти зразків пшениці та багато інших.

На підставі проведених 44-ма установами Науково-методичного центру «Захист рослин» на чолі з Інститутом захисту рослин НААН багатопланових дослідницьких робіт упродовж останніх 20-ти років сформовано інвестиційно-інноваційну базу даних наукової продукції із захисту рослин, зокрема зернових, олійних культур та картоплі, в Україні. Вона складається із близько 500 інновацій. Широке їхнє впровадження дає змогу більш достовірно прогнозувати фітосанітарний стан агроценозів, створювати стійкі сорти сільськогосподарських культур проти шкідників та збудників хвороб, успішно захищати майже всі найважливіші культури від шкідливих організмів у різних ґрунтово-кліматичних зонах і тим самим отримувати значну частину додаткової продукції покращеної якості. Чистий прибуток при цьому може сягати 7—17 (зернові, ріпак, соя, плодів культури) і навіть 60—112 тис. грн (картопля) і 141—265 (хміль) на одному гектарі, рентабельність виробництва — 74—152, максимально 200—500% (хміль, картопля).

Нині перед колективом Інституту захисту рослин НААН стоять важливі завдання щодо:

- обґрунтування стратегії і тактики захисту рослин для сучасних умов сільськогосподарського виробництва;
- використання новітніх технологій — GPS (супутникова навігаційна система), програм ГІС (географічна інформаційна система), ДЗЗ (дистанційне зондування землі) для проведення системного моніторингу фітосанітарного стану агроценозів;
- створення прогностичних моделей поширення основних шкідливих організмів;
- розроблення теоретичних основ селекції сільськогосподарських культур на стійкість проти шкідливих організмів з урахуванням новітніх досягнень у галузі біотехнології;
- з'ясування потенційних можливостей сортів та гібридів, рівня їхньої стійкості проти найнебезпечніших хвороб та шкідників;
- проведення досліджень еколого-біологічних особливостей поведінки шкідливих організмів, їхніх трофічних зв'язків в умовах дестабілізації сільськогосподарського виробництва;
- оцінювання ризику знижен-

ня врожаю основних сільськогосподарських культур у зв'язку зі змінами складу збудників хвороб, шкідників і бур'янів на території України;

- оцінювання екологічного ризику застосування хімічного захисту сільськогосподарських культур;
- створення екологічно безпечних мікробних препаратів та розробка технології управління діяльністю ентомофагів для захисту сільськогосподарських культур від шкідливих організмів;
- випробування й оптимізації застосування сучасних пестицидів та максимальної біологізації захисних заходів;
- обґрунтування стратегії оновленої системи інтегрованого захисту рослин у різних ґрунтово-кліматичних зонах України;
- наукового забезпечення служби карантину рослин з використанням сучасних методів здійснення аналізу фітосанітарного ризику адвентивних шкідливих організмів для України, впровадження ефективних методів їх виявлення, діагностики та контролю.